

sommásan az Őstenyészet. Költői ősei pedig? Berzsenyi pátriájából került Szegedre, s mintha Berzsenyi örökségét is magával hozta volna: a látványt meg a klasszikus igényű fegyelmet. Ősei között látom a késő Vörösmartyt, amint hajadonfőtt, csapzottan, tépett köntösben áll a világviharban, és hangszereli. Mélyre szította a klasztrikus műfajokat, egyiket a másikba oltja, mintha egészen új, mindent egybe sűrítő műfajra törekednék. Legmélyebb hangja kétségtelenül a ditirambus, legősibb melódiáit robbantja fel, úgy ajándékozza a mának: szívjátok mélyre, és igazuljakok általa. S ami a legritkább, versei mögött nagy kultúrák zúgását hallok. A legjobbaktól tanult eredetiséget. Ők bátorították, hogy teremtsen meg a saját nyelvét, a sorsát s a világsorsot merészen, de hűségesen érzékítő képes beszédet. Ezek a képek! Ártatlan az arcuk, akár a gyermeké, mégis érezzük, hogy a jó és a gonosz tudás fájának gyümölcsei. Ki tud ma így imádkozni a „gyönyörhöz” és a „gyönyörű késekhez”:

*éggé lobogó ingem
ne fogjátok ti vissza*

Ki küld ilyen fohászt az erdőknek, az egeknek, a fatörzseknek:

*elfeledni úgyis késő
az elpazarolt évek
hétfejű iszonyát
oldozatok föl engem
örökös ölelésű
iszonyatos anyák.*

Első kötete nem csupán izgalmas verseket ad, de költői korszakot zár le. Jajdulással és hitvallással kezdi, keservvel és vigalmassal fejezi be. Különös keserves ez, a tragikus sors méltóságát viseli joggal, mert tanúságot tesz, hogy a tragédia sűrített élet. Vigalmasa pedig a férfikor „villámló virradatát”, új költői korszakát jelenti be. S tetézi a boldogság ódájával. Hadd tegyem még hozzá, hogy a kötet anyagának az elrendezése is mesteri. Minden a helyén van, a versek szerves egészzé fogóznak.

Szeretem Veress Miklóst, és félttem. Azért félttem, mert nagyon szeretem. Szeged Juhász Gyulát adta líránknak, és öléből indult József Attila pályája. Most Veress Miklóst fogadta fiának. József Attila kért valamit, de kora megtagadta tőle. Legyünk emberebbek s igazabbak Veress Miklóssal szemben. Szeressük szilajon!

FÜLÖP LÁSZLÓ

Erdélyi József lírája 1945 után

Egy 1931-es keltezésű tanulmányában Németh László így jellemezte Erdélyi József költészetét: „Mit lehet ehhez a lírához hozzáadni? Immár csak verseket. A harminc-egynéhány éves Erdélyi befejezettebb, változhatatlanabb, mint legtöbben az öregek közül.” A megállapítás lényege igazolhatóan látszik — a világgép, a művészi magatartás s a stílus jó jelű és lényegszerű megújítását a költő később nem tudta már végrehajtani —, de ezzel a rövid és egyértelmű minősítéssel az

életmű következő fejezeteit nemigen „intézhethénk el”, hiszen így az ellentmondásoktól és zavaroktól sem ment gyarapodás, a nem érdektelen folytatás eredményeit méltatnánk az indokoltnál kevesebb figyelemre.

Ma már egyértelműen kitetszik, hogy a felszabadulás utáni hosszú periódus is számon tartandó fejezete Erdélyi József költészetének. Mostanáig az ez időtt keletkezett versek hat önálló kötetben jelentek meg; s ha a fogadtatást nézzük, úgy szólván visszhangtalanul. Kritikánk alig vizsgálta a sorra megjelenő gyűjteményeket; csupán elvétve találkozhatni egy-egy kisebb recenzióval. A közelmúltban egyedül Pomogáts Béla vállalkozott tanulmány igényű elemzésre (Alföld, 1968. 8.), de az ő értékes pályaképvázlata is elsősorban az életmű 1945 előtti szakaszait tekinti át, az utóbbi periódusokat csupán érintőlegesen vizsgálja. Az alábbi vázlatban e kevés figyelemre méltatott fejezetről szólnánk, természetesen csak jelzésszerűen, a kimerítő analízis szándéka nélkül.

Erdélyi József válságos helyzetbe került 1945 után, korábbi rossz irányú pályafordulatai következtében. Költészete líratörténetileg a harmincas évek elejéig tekinthető igazán jelentősnek; a harmincas évek végén s a negyvenes évek első felében viszont — egy nagyon nehéz, bonyolult történelmi szakaszban — a mélypontra süllyedt. Eszmeileg és művészileg egyaránt. Számos versében hirdette ekkor — kinos retorikával, elvakult indulatoktól gerjesztett frázisos pátosszal — a teljes eltévedést tanúsító reakciós téveszméket, hamis és igen kártékony ideálokat, a primitív magyarkodás, a dühödt nacionalizmus, az antiszemitizmus, a jobboldali radikalizmus programját, legártalmasabb jelszavait. Ebben az időben költői szereptudata is tragikomikusan eltorzult: belevesztett az önistenítés pózába, az aránytévesztés és mértékvesztés gesztusaival fejezvéni ki valamiféle vezérszerep utáni sértett és gőgös vágyát, igényét. Erről a mélypontról nem volt könnyű felemelkednie. Hosszú ideig kiszorult az irodalmi életből — politikai vétkeiért börtönbe is került —, az Irodalmi Újság csak 1954-ben közölhetett először néhányat új verseiből, s eztán már hamarosan napvilágot láthatott első verseskötve is. Ettől kezdve megvalósulhatott művében a folyamatosság, a szakadás után kibontakozhatott az alkotói pálya fölötté termékeny és nagy időtartamot átfogó epilógusfejezete.

A pályakezdés idejéhez mérhető magaslatokat ebben a fázisban nem ért el, műve nem válhatott alakító s irányt jelölő teljesítménnyé; sokat veszített időszerűségéből, a jelentőséget biztosító és megsokszorozó önmegújításra nem volt képes az újrakezdésre vállalkozó költő. Kivágta magát hallgatásra kártható rossz helyzetéből, de a helyzetit bizonytalanságot nem tudta maradéktalanul megszüntetni. Nem tudatos végiggondolás eredményeként talált új utakat, inkább a reá szinte alkatilag jellemző ösztönösséggel és spontaneitással próbálta kialakítani a tájékozódás megfelelő irányát, a továbblépéshez szükséges magatartást, költőszerepet. „Erdélyi valóban elidegenedett korábbi téveszméitől, múltbeli magatartásától; az életmű töretlen folytatását azonban nem tudta eléggé megoldani. Egyfajta lírai zavarba került: tovább akart lépni, csakhogy nem látta, merre és miképp” — írja találóan Pomogáts Béla. Így is túljutott a krízis állapotán, s bár líratörténetileg is jelentékeny, nagy jelentőségű költészetet ekkor már nem teremtett, figyelmet érdemlő értékeknek, számon tartható eredményeknek a nagyfokú egyenetlenség ellenére sincs híján versművészete.

A *Visszatérés* (1954) és az *Arany ménés* (1959) alapján lehet megrajzolni a költői utat a felszabadulástól az ötvenes évek végéig. A lírikus nem térhet vissza 1945 után az irodalmi életbe, művei hosszú évekig nem jelenhetnek meg, ám ebben az elzártágban sem horgad le az alkotói kedv, a költemények igencsak nagy bőségben sorjáznak — már 1946-ban is. A versihlet egyik forrása az emlékezés, a gyerekkor idejére, a szülőföld tájaira való visszatekintés, mely igazában nem is új ihletforrás, hiszen az emlékezésnek Erdélyi korábbi lírájában, voltaképp egész költészetében kitüntetett szerepe volt; az ötvenes és hatvanas években pedig érthető módon még nagyobb szerepet kap majd ez a motívum. A cselédsors emlékképei, megőrzött történetei elevenednek meg (pl. *Pergő*), rokonokról, szeretett emberekről szól az ének bensőségesen, gyöngédséggel (*Piroska*, *Julis néném*), a viszontlátott

vidék változásai s maga a találkozásélmény fogalmazódnak meg (*Nyárfasírató, Találkozás*), a szülőkre emlékezik a vallomás (*Apám sirja, Aranyasszony*). Kiegyensúlyozott az érzelmek játéka ezekben az emlékkerseken: epikus színezetű a felidézés, és megrendültség vagy ajzottság helyett inkább visszafogottan vall a lélek, tünődve s egyszerű eszközökkel, a közveitlenség formáiban beszél — s szavaiban rendre érzik az élmény leszűrtsége, a feltámasztott emlékek távolsága is.

A múlt idő korántsem kizárólagos perspektívameghatározó ebben a versvilágban. Erősen kötik ugyan a múltbeli élmények, képzeletében folyvást jelen van a múlt, de a költő nem zárkózik be a tűnt idők birodalmába. A személyiség jelenbeli élményei is szóhoz jutnak a költeményekben, a vallomások a lírikus hangulatairól, érzelmeiről, közérzetéről is tanúskodnak. Egyeneműnek ez a kedélyállapot nem tekinthető, s nem csupán azért, mert több esztendőnyi időtartamról van szó; legalább ennyire fontos tényező az is, hogy az alkotó élethelyzete meglehetősen ellentmondásos, feszültségekkel, konfliktusokkal terhes. Ehhez képest a költői válasz egyenesen fegyelmezettnak mondható, talán túlságosan is harmonikusnak tetszik, az egyszerű feloldás benyomását kelti. A vallomások egyik jellegzetes szólama a csendes rezignáció, a halk tünődés és a némileg szomorkás meditáció. Bizonyos közvettségről, áttételezetségről és elvonatkoztatásról van szó — abban az értelemben, hogy a vallomástevő csak ritkán beszél konkrét meghatározottsággal s elemző igénnyel a maga helyzetéről, állapotáról; alig szól közvetlenül a válságszituáció voltaképp nagyon is bonyolult életérzésbeli és gondolati-eszmei tényezőiről; s ez esetben oly jól ismert epikus felidéző hajlama is kevésbé jut szóhoz. Elvértve találkozhatunk olyan jellegű élményközléssel a költő jelenbeli élethelyzetének ihletében fogant költemények sorában, mint például az 1947-es keltezésű „Tücsök-dal”:

*Te kis tücsök, hová lettél? —
Tudod-e, hogy itt van a tél?*

*Az ősszel, hogy elhallgattál,
engem olyan árván hagytál...*

*Én itt ülök elítélve,
három nyárra, három télre. —*

*Várom a tél elmúlását,
börtönajtóm kinyílását.*

*Vagy csak azt, hogy újra szólalj;
tücsök, te kis időtolvaj...*

Ilyen példát nem találunk többet, de ennél elvontabban másutt is jelzik a versek a közérzetet, az érzelmvilág színjátékait. Beszédesen utalnak ezek — bárha jelzészerűen s bújtatottan — az alkotói élményhelyzetre, valóság tudatra. Pihenésről, nyugalomról — „Rámferne annyi harc, kudarc után” —, zavartalan csöndről, szinte idilli békéről ábrándozik (*Ábránd*); az ablaküveghez ütődő cserebogár képe indítja borongó elmélkedésre arról, hogy üzenetet nem vár már „sehonnan, senkitől”, s az egyedüllétben, melynek unalmát és kietlenségét néhány pillanatra a kis állat jelenése feloldotta, éveit múlására gondol: „Egy-két év még a nyárból, / talán csak ez az egy, / az utolsó; ez is már / irgalom, égi kegy” (*Cserebogár*); mintha kitagadta volna az öregséggel társalkodó embert a tavasz s a nyár, már csak a tél várná, az egyre ridegebb magány: „nem élek már, / csak poromat / viszi a szél, az őszi szél” (*Fehér hajó*); az őszi zsoldárt a varjúkárogás zengi, csüggedés, bánat, őszi borongás hangulata ragyog az olyan szép dalszerű vallomáson, mint az „Őszi zsoldár”: „Ég a világ künn s benn; / ég a szívem, lángol, / s bánat száll a tájra / szívem hamujából.” Mind gyakrabban érzi, hogy felettte „az évek sokasodnak”, elpergett az ifjúság szép ideje, amikor az „élhetetlenek és szegények, árvák dacos költője” volt

(*Versek*). Ez az őszi tónus, sötétebb világítás azonban nem válik uralkodóvá az Erdélyi-versben — még a legnehezebb esztendőkből sem. A múlandóság sejtelmét ilyesféle fordulatok ellenpontozzák: „*sebaj! élek amíg élek, világítok, míg tudok*” (*Világosság*); az öregedés bizonyosságára az el nem múló dal hatalma s az elemi életigény és létezerlem reflexe felel: „*akármilyen szomorú sorban, szeretem én az életet*” (*Ars longa*).

És ezek az ellenszólások a költemények egyik csoportjában vezérmotívum-szerűen felerősödnek, jelezvén, hogy a költői valóságtudat a 45—54 közötti periódusban egyáltalán nem szűkül le az eddig érintett élménytartományok körére. A negyvenes évek végétől kezdődően Erdélyi számos lelkesült költeményt ír az új életről, a valóság jó jelű változásairól, hirdetve a jövődő ígéretes lehetőségeit. Hajdani falujában szinte riporterrel izgalommal fedezi fel az életmód átalakulásának mindennapi jelenségeit, s fogalmazza azt a hitét, hogy „*nép lesz, végre, öntudatos, szabad nép lesz az én falum: Árpád népe*” (*Változások*). Maga az új életbe emelkedő milliók közé szeretne tartozni (*Boldogság*); programosan vallja, hogy az ember egyedül mit sem ér, semmit nem tehet (*Reszelő és meszelő*). A vers, abban bizakodik, öröm s vizsgálat is lehet millióknak (*Hagyatékek*). Az „igaz álmok dicső világát” hívja, egy jobb, külön világ reményében, olyan korszak eljövételét idézve, melyben a tanácsokra szorult emberek élete szebbé válhat, s minden nép „egyetlen boldog nagy család” részeként élhet (*Tanyák*). Ünnepli az úri világ eltűntét, s a fiatal nemzedék sorsát derűs bizalommal festi (*Új világ*), lelkesülten nyilatkoztatja ki, hogy „kezebe vette jövőjét a nép” (*Feltámadás*). Még „traktorosversek” is szerez (*Tarlóhántás*), melynek valóságképe egybevág az ötvenes évek lírájából oly jól ismert tematikus verstípus jelentésével! Olyan egyszerű szemléleti kép is, mint a villany, a nép új világot teremt erejéről s hatalmáról való reflexiókra indítja (*Villany*); vagy a szép presszós lánnyal való beszélgetés élménye, mely a felszabadult ember öntudatát sugallja a költőnek, az „indul a nép fel a magasba” bizonyosságának deklarálására készíti (*Szépség*). Még az olyan nyugalmas, tűnődő szemlélődés állapota is, mint a megkapó „Szigliget” című vers fogantató élményhelyzete, a szép jövőt biztosító Szabadság közvetlen megszólításáig juttatja az új élettel kapcsolatot kereső, az építő világgal azonosulni akaró lírikust. Valósággal naiv örömelemek ezek; bennük a költő szinte kételytelen életbizalommal és gyermeki hittel hívja a jövőt, melyet már-már kánaáni boldogságként képzel el, összekötve a felszabadult s a lehetőségeket felnyitó jelennel. Nagy kor tanújának és részesének érzi magát, megragadják képzeletét a változások, a népet új fejleményei, s belőlük többnyire diadalra hangolt jövővíziókat bontakoztat ki. Igazán gazdag és nagy erejű költészet mégsem születik ebből az élménytípusból és magatartásból, mert az egyszerűség és közvetlenség jobbára leegyszerűsítéssel, a lelkesültség szólamszerű pátosszal, az alkalmiság sematizmussal keveredik, a szemlélet túlságosan egyoldalú, s a szubjektív meggyőződést esztétikailag fogyatékosan képes tárgyiasítani, a valóság gazdag felidézése helyett inkább csak szimpla kinyilatkoztatások, tételszerű — és túlzottan egyszerű — fogalmazások próbálják közvetíteni az élményt. A tanúskodásnak így is vannak szép mozzanatai, hitelesnek tetsző értékei — de ez a meglepően spontán átváltás, a sejtető konfliktusokat kiiktató szerepvállalás, a művészi problémák együttesen figyelmeztetnek bizonyos megoldatlanságokra, rávilágítanak a szemléleti kevertségre, a költői világkép újjászervezésének nyilvánvaló fogyatékoságaira.

Egyetlen komoly kísérletet tesz csupán Erdélyi József az elemző szemvetésre, a helyzetével való szembenézésre, az újrakezdést megalapozó gondolati tisztázásra, égető gondjainak átgondolására. Meglehetősen későn, 1954-ben írja meg a „Visszatérés” című költeményt, az öntisztító számadás vallomását. „Hajadon fővel és mezitláb” áll keresztútra, vezeklőként engesztelve „a mindenséget”, magából az „embertelen embert” kitagadva, visszatérni akarván az ifjan követett ösvényre, az emberiségre tekintve szolgáló alázattal, a közösséghez fohászkozva befogadtatásért, elvetve az egy időben végzetesen elfogadott téveszméket, az egykor hirdetett gonosz és oly ártalmas programot, megtagadván nagyot tévedő hajdani énjével a közösséget:

*Megtagadom magamban azt a költőt,
ki különbséget tett nép s nép között,
ki vak dühében, tévelyegve, olykor
ártatlanokat sértett, üldözött.*

— — — — —
*Megtérek az ösvényre és az útra,
mit törtem ifjan, árván, hősileg;
semmis legyen lábam minden nyoma,
mely maradi szemeknek hizeleg.*

*A haladó eszmének és hazámnak,
a magyarnak, hűséggel tartozom;
az ő éneklő madara vagyok,
e rányköszöntött világtavaszon.*

*Új, népi költők, társaim e korban,
fogadjátok a megtérő dalát...*

Katartikus vallomás ez, a megigazulás elszántsága érzik benne, a vezeklés és a tisztult újrakezdés szándékának határozott gesztusai uralkodnak rajta, melyben a föltétlenség s az egyértelműség alakítja ki a jelentést, a gondolati szerkezetet. Lezárt, elvégzett önelemzésről hoz hírt; olyan állapotban állítja elénk a személyiséget, amely befejezettnak mutatja a számadást. A vers sugallata szerint a vívódás már lezajlott, a mérkőzés aktusain túljutott a vallomástevő, kiszabadította magát a konfliktusok szorításából. Sűrítő, összefoglaló költemény a „Visszatérés”, a dráma „felvonásait” nem tartalmazhatja, az élmény történetét nem idézheti fel, inkább csak a végeredményről tudósít, egyetlen közlésbe foglalva mindazt, amit folyamatszerű közvetlenséggel és teljességgel is meg lehetne jeleníteni, föl lehetne idézni — de csak egy másfajta művészi magatartás, ettől eltérő önszemlélet alapján, másképp élve át a számvetés-szituációt, a szembesülés feladatát-kényszerét.

Jellemző fejlemény, hogy ez az öntanúsítás hosszú idő elteltével, csak az irodalmi életbe való tényleges visszatérés alkalmából fogalmazódott meg, az addigi fölöttébb termékeny alkotó években lényegében semmiféle előzménye nincs ennek az egyértelmű szembenézésnek, egyenes beszédű leszámolásnak; kitért előle a költő. És ugyancsak beszédes tünet, hogy elmarad a folytatás is: a „Visszatérés” egyetlen alkalmat jelent pusztán, magában áll, melyet alkotója egyszer s mindenkorra érvényes, mindent helyettesítő elintézésnek tekint, s ily módon maradéktalan teljességű gesztusnak érez.

1954 után az új életet, a jelent s a jövőt idézgető alkalmi versek szólama elhalkul, s bár ekkor is meg-megfogalmazza a „menjen előre a világ” (*Szampó*) hitvallását, dicséri „az emberiség zászlaját” ihletett-szép versben (*Szívárvány*) — élményköre összébb záródik, szemlélete intímbebb válik, figyelme belsőbb övezetek felé terelődik. Szembeötlően fölerősödik az emlékezés, a múlt hatalma költeményeiben. „Szememben él annyi csodás részlete” (*Tetszhalott*) — vallja a Gyepesről, gyerekkora oly sokat idézett legendás tájáról, s az ötvenes évek második felében keletkezett művek minduntalan az ide kapcsolódó fiatalkori élmények egy-egy részletét elevenítik fel (pl. a gyönyörű *Magas nyárfa*, vagy a *Falusi emlékek*, *Gyepszél*, *Talabik*, *Fűzfák*, *Kökényfa*, *Vadkörte*, *Vasút*, *Ádám fia*, avagy az ifjúkori érzelmeket pompás szépséggel megjelenítő *Pacsirta* című vers). Magányos öregemberként társalkodik ezekkel az emlékképekkel, meghatódva tér vissza hozzájuk, kedvvel részletezi, rajzolgatja az egykori eseményeket, helyzeteket, pillanatokot, érezvén az idő múlását, a messzeséget; s még az ismétlésekben, a többszöri variációkban is kedvét leli. Az emlékversek mellett a legkülönbözőbb témákról, apró életjelenségekről

ről szerez verseket (pl. *Virágének, Kormos üveg, Viktoria Régia, Papucs, Hóváros, Retek*); megindultan s igen szépen szól „gyerekkori virágszerelméről” (*Pipacs-kisasszony*), máskor az esti égbolt színjátékában gyönyörködik szépségre és csodára ajzott figyelemmel (*Szemirámisz*). Büszkeséggel, játékos öniróniába foglalt öntudattal emlegeti költőiségét, íráskedvét, termékenységét; s bár a szaporodó évek figyelmeztetik, nem sokat bajlódik az öregedés szokott nyúgeivel; erősnek érzi magában az élethez kötő készségeket, a létezés elemi adományaiban való részesség nyugtató tudását, az életvágyat s az életszeretet természetes vonzásait (*Hatvanas, Arany ménes, Ablaknyitás, Arany gulya, Kenyér, Hanyatlás*). Rosszkedve, csüggedése is csupán hangulati jellegű és alkalmi érvényű; otthon van az emlékek gazdag világában és a jelen egyszerű, egészen mindennapi élményekből összeálló közegében, bensőséges kisvilágában; így kialakított nyugalma és egyensúlyát semmi nem háborítja.

A hatvanas évek fölötté bőséges verstermése sok újdonságot nem hoz; annál gyakoribb a régebbi motívumok variálgatása — s eközben találunk rá egy-egy megkapó szépségű költeményre a fáradtabb darabok rengetegében. „Termékenyebb vagyok, mint korábban... Nem hogy sokat, de rengetegét írok” — nyilatkozta a költő 1968-ban; s ez a megjegyzés a hatvanas évek elejére is nyugodtan vonatkozatható. A nyitányt a *Csillag és tücsök* (1963) jelenti. Ebben a kötetben még szembevetőbb a múltnak, az emlékezésnek a jelenléte; úgy szólván kizárólagossá válik. „Szülőföldem! Te mindenütt jelen vagy, / képed kísér, amíg meg nem halok” — így indítja a kötetnyitó verset (*Rabság*), s a vallomást a gyűjteményben a versek sokasága igazolja. A „máig nem felejtett” (*Bélyeg*) emlékek rajzanak, sereglenek, s a költő időnként nosztalgiaiával, a meglevenítés spontán örömeivel, vagy egyszerűen csak a maga mulattatására, a „rajzolgatás” ösztönével rögzíti a többé-kevésbé már ismert részleteket, epizódokat. Legtöbbször különösebb belső érdek s fegyelmezett komponálás híján, ráhagyatkozva a felőtlt képek esetleges mozgására, jobbára ötletszerűen válogatván. Kivált a katonáskodásáról szóló versekre érvényes ez, ezek egészen jelentéktelenek. De az emlékezet időnként sikerült verssé tudja szervezni a múltbeli élményeket (pl. *Majális, Üveg, Tillinkó, Tisztaság, Két krajcár*), őrizni képes a hajdani benyomások frissességét, elevenségét, fényeit. Az emlékeket élesztető versek társaságában akad egy-egy más típusú mű is, ami valamilyen okból fölébe emelhető az emlékezés helyzetében fogant kísérletek többségének: pl. az utazáshoz kapcsolódó „Erdélyi rapszódia”, az olyan szép évszakvers, mint a „Talp”, a látványfestést és a moralizálgató reflexiókat váltogató „Májusi rapszódia” vagy a búbajos „Nyári dal”, ez a remek önarckép, Erdélyi „őszikéinek” egyik legbecsesebb darabja, sallangtalanul formált kiváló példája.

A *Szőlőfürt* (1965) ugyanazt a költői ihletet, magatartást példázza, mint az előző verseskötet, nem változik a költőiség alkata. „Míg van papirom-ceruzám, / írom a verseket; / használom mik versíró kedvemet / hozzák, a perceket...” (*Méz*) olvasuk a jellegzetes vallomást, s a kötet valóban ezt a szinte magának írogató, mintegy saját mulattatására verseket szerző lírikust állítja elénk. Emlékei kifogyhatatlanok, most is minduntalan a gyerekkor idejébe hátrál vissza az öregségbe ért költő, s ez a folyamatos emlékidézés a jelentéktlenebb darabok mellett ezúttal is teremt egy-két művészileg szépen megoldott költeményt, jobbára az életképszerű verstípus körébe tartozókat (pl. *Magánjáró, Menyecskék, Tündérrózsák*). A jelen idejű vallomások közül elsősorban az önarcképvversek tekinthetők igazán sikerülteknek. Ezek a meghitt közvetlenségű, bensőséges művek a dalmagány állapotában fogannak, s a magányosan szemlélődő emberről szólnak, aki egyedül üldögél egy padon, kedves fáinak árnyékában, örül a melegítő tavaszi napsugárnak, a csöndnek, a természet kedvet felderítő jelenéseinek, s különösebb gondok nélkül, a nyugalom kegyelmét élvezve adja át magát a látvány örömeinek (*Aranyszáj, Bodzafák, Halak tava, Nyárvegi dal, Raéró*).

Nem hoz változást az *Esti dal* (1969) sem. Itt is nagy számban találhatók az emléksorakoztató költemények, s az „őszikék”-líra jellegzetességeit és szépségét náluk teljesebben, gazdagabban felragyogtató önvallomások, melyek az „itt és most” élményeket fogják versbe. Teljes spontaneitás jellemzi az alkotói beállítottságot.

„Azért írom ezt a verset, / hogy teljen be ez a füzet” (*Tiszta víz*) — olvassuk egy helyütt az árulkodó sorokat. Szerencsés pillanatokban még ez az „elengedettség” is lehetővé teszi az ihletett megnyilatkozást, a szükséges művészi koncentrációt. A magáról valló költő olykor megkapóan képes kifejezni dalszerű tárgyiasítást kívánó hangulatait, érzelmi rezdüléseit (*Nyárutó, Őszi csend, Szürkület*); elemi közvetlenséggel tudja kifejezni a „hány esztendőm van még hátra?”, a „múlik minden, múlok én is” tündőzéseit (*Ősz hamara, Kikerics, Tavaszi vers*), a „fiatalságvágy érzéseit (*Májusi fény*), s megindítóan, nagyszerű versben sikerül megrajzolnia a fiatalos vágyakozás és az öregségtudat rezignációja közti feszültséget, elégiára hangoló kontrasztot (*Ha...*). A *Cirokhegedű* (1972) alkotója egyre többször szó már verseibe az olvasót megszólító, magyarázató fordulatokat, az alkalmi ihletet kommentálgató sorokat, melyek meg-megtörik a vallomás ívét, egységét, szervességét. Ez a lazulás a költemények többségét érinti, csökkentve az esztétikai értéket. Esetenként azonban még így is születik ép vers, művészien alakított vallomás, pl. olyan kis remekmű, mint az „Esthajnal”. S az egészen kevésse sikerült darabokban is akadnak tiszta részletek, melyekben a „fáradt öregember” (*Fehér kép*) vall az élet szépségéről, a maga egyszerű örömeiről, az elmúlás érzetét kiváltó hangulatairól, el nem apadó életkedvről vagy elégikus színezetű meditációiról — variálgatva természetes éneklő kedvvel az „öszikék”-poézis jól ismert motívumait.

Egy-két egészen rövid megjegyzéssel talán összegezhethetjük is ezt a fölötté vázlatos képet. Úgy tűnik fel, a „Visszatérés”-ben megfogalmazott élmény művészileg pusztán gesztusérvényű maradt Erdélyi József költészetében. Világképet alkotó és meghatározó szerephez nem jut, nem vezérli a lírikusi magatartást. Úgy értjük ezt, hogy lírai tartalomként egyetlen vallomásalkalomhoz kötődik; korábban nem jelenik meg, és az egyszeri kinyilvánítás után nyomban visszahúzódik s eltűnik. Legáltalábbis közvetlen értelemben. Jelenlétét csak igen áttételesen és közvetetten lehet érzékelni. A költő úgy számol le egy szemléleti elvvel, magatartáselemmel, hogy a számadást költőileg epizodikussá teszi, végletesen redukálja. Így aztán nem lehet szó a nyilvánvalóan drámai, igencsak konfliktusos alkatú élménytípus folyamatszerű művészi átéléséről, a lehetőségeiben meglehetősen drámai vallomásosság lírai tartalomma való átlényegítéséről. Folyamat helyett a mozzanatosság érvényesül; elemzés helyett a „végeredmény” deklaratív közlését kapjuk. És ez a megoldás a következő esztendőök lírájának alkatát is messzemenően befolyásolja.

A válságos szakaszokon túljutott ugyan az alkotó, de a felszabadulás utáni folytatásból jórészt már hiányzanak az önmegújítás energiái. A reneszánszhoz szükséges forrásokra nem talált rá a lírikus. A megváltozott élet sem hagyta érintetlenül, reagált az új életjelenségekre — kiváltképpen a negyvenes évek végén s az ötvenes évek elején —, de gazdag tartalmú lírát ebből az élménytípusból már nem tudott teremteni. Az aktualitás időnként frissítően színezi verseit, ám ez a tárgyi-tematikai elevenség csak elvétve hozott teljes eredményt, mert a művészi alakítás többnyire fogyatékos, a szemlélet leegyszerűsítő ezekben a költeményekben, s az esztétikai hatás ily módon erőtlén. Az uralkodó ihletforma egyébként is sokkal inkább az emlékezés, a személyes múlt megelevenítése.

Kitüntetett szerepet kap Erdélyi költőiségében a spontaneitás; ez érzik a módszerben, az alakítás eszközeinek használatában, az ösztönös jellegű „dalköltői” beállítottság jellegadó minőségeiben. Nem valami meglepetésszerű fejlemény ez, hiszen erős tudatosság és a művészi világkép szigorú s mély gondolati szervezettsége pályájának legjelentősebb — eszmeileg s poétikailag egyként kiemelkedő — egységében sem határozta meg elsőrendűen költői világát. Akkor azonban felfedező és újjító ereje biztosította költészetének elevenségét, frissességét, aligha kétségbevonható történeti jelentőségét.

Igazán újat elsősorban az öregedéseményt egyéni változatban megszólaltató „öszikék”-líra egyik-másik motívuma hozott, főként a hatvanas években. A kései Erdélyi-vers legszebb darabjai ebbe a típusba tartoznak. Versművészetében szembe-tűnő az egyenetlenség. Végletes esetekben egészen sikertelen, fölöttébb alacsony

színvonalú szövegek keletkeznek: a versszerkezet fellazul, nincs a műnek vivőereje, szervesen elemek bontják meg az egységet, esetlegesen kerülnek egymás mellé a részek, igénytelenségre utaló eszközök jutnak szóhoz. Nagy számban sorjáznak az ilyen gyöngé darabok az Erdélyi-kötetekben. Ami figyelemre méltóvá teszi kései költészetét, az ilyen tünetek ellenében jön létre, a lankadó alkotói figyelem jó jelű koncentrációjának eredményeként. Időnként a sikerületlen versek rengetegéből váratlan meglepetések gyanánt ragyognak fel megragadó szépségű vallomások, az öregkor élethelyzeteivel társalkodó lélek bensőséges, tiszta egyszerűségű és igézően közvetlen hangú megnyilatkozásai. A hangulatlira szép példái találhatók köztük, elemi érzelmetípusok kifejezéséhez talál megfelelő versformát, az „őszikék”-tónus sajátos változatait teremti meg, a nyugodt és gondokat elűző derűs hangoltság hiteles megszólaltatására képes a költemények legértékesebb csoportjában.

